

תקנת עגונות והעיתונות המודרנית להשפעותיו של "הכפר הגלובלי" במשפט העברי

ירון זילברשטיין

מבוא

עדויות על מותו של אדם שאשתו נותרה עגונה, כגון קבלת עדותו של עד אחד,¹⁵ שהות במופעי שעשועים רומאיים (כגון מופעי גלדיאטורים) כדי להעיד על מותו של אדם שם ועוד.¹⁶ חלק מהפוסקים המאוחרים רואים הקלות אלה כנובעות מהמציאות הקשה שבה מצויה האישה העגונה (כגון הרב שמואל אליעזר איידלס [המהרש"א] ואחרים). אחרים (כגון הרב יוסף דב סולובייצ'יק) טוענים כי המשפט העברי בעניין זה איננו מושפע מצערה של העגונה ומסבלה.¹⁷ במאמר זה נעסוק בנקודת חיבור משמעותית בין המשפט העברי ובין ההיסטוריה של מוסד התקשורת: תקנת העגונות. נדון במעמדה של הידיעה העיתונאית ובמידת האובייקטיביות שניתן לייחס לה בקביעת מותו של אדם, ובמאפייני העולם החדש כ"כפר גלובלי" בעקבות התרחבות כלי התקשורת השונים. נחום סוקולוב ציין, בהקשר זה, כי העיתונות העברית יצרה מעין "אדמת נייר" משותפת בין קהילות יהודיות שונות ומרוחקות בעולם כולו.¹⁸ נוסף על כך, התפתחותם של העיתונות ושל כלי תקשורת נוספים שינו את מעמדו של האדם הפרטי בעולם, ולעובדה זו השלכות מרחיקות לכת בתחום תקנת העגונות.

מעמדה של הידיעה העיתונאית בספרות ההלכה

לפי ההגדרות המקובלות תפקידו הבסיסי של העיתונאי הוא להביא בפני קוראיו חדשות וידיעות ממקומות קרובים ורחוקים כאחד,¹⁹ ולהעניק להם משמעות, רקע ומימד של עומק.²⁰ דעה מקובלת היא כי העיתונאי הוא סוג של שליח, וכי דבריו יכולים להיות בגדר עובדות בלבד.²¹ העיתונאי מעביר את ההתרחשויות השונות לקוראיו כהוייתן, ולכן האחריות המוטלת על כתפיו רבה.²² דעה זו, כי העיתון משמש סוג של תיעוד למאורעות העולם, מופיעה כבר בשו"ת **שבות יעקב** (ח"ג, סי' כג), שחיבר הרב יעקב רישר (1670-1733), שהיה רבה של קהילת פראג ושל קהילות מספר בגרמניה. השאלה הנשאלת בשו"ת זה היא "על מה סומכין העולם במדינה זו רבי' וגם שלמי' שקורין בשבת בכתביהם שנדפסו חדושיהם

התקשורת, לרבות העיתונות המודפסת לסוגיה השונים, היא אחד המוסדות הדינמיים ביותר בחברה המודרנית. עיתונים חדשים יוצאים לאור בקצב מהיר, העיתונות הוותיקה משנה את פניה, ותחומים חדשים מקבלים כיוון תקשורתי נרחב. עם זאת, ביחסו של המשפט העברי לידיעה העיתונאית ולעיתון ניכרת שניות בסיסית, בדומה ליחס כלפיהם בחברה הכללית.¹ מחד גיסא נתפס העיתון ככלי חשוב ומרכזי של יצירת ידע והעברתו, שניתן להיעזר בו בהיבטים שונים.² מאידך גיסא עצמאותו של העיתון, תכניו,³ ויכולתו לקבוע סדר יום בעניינים שונים,⁴ ללא קבלת מרות של גורמים רבניים, יוצרים רתיעה והתרחקות בקרב הממסד הרבני,⁵ ואף מוטחים בו כינויי גנאי ומוטלים עליו חרמות.⁶ במקרים מסוימים אף מאשימים את העיתונות כי עליה מוטלת האחריות לירידת המוסר בציבור הישראלי.⁷ דעות אחרות הן כי "הדבר דומה למה שאמרו פעם, שאם לא היה מודד חום בעולם, הרי שלא היה לאף אחד בעולם חום",⁸ כדברי הרב יצחק זאב סולובייצ'יק (1886-1959), מגדולי התורה של הציבור החרדי בדור הקודם.

על פי המשפט העברי, מערכת הנישואין שבין גבר לאשתו נפסקת באחד משני מקרים: נתינת שטר גט מהבעל לאשתו,⁹ או מות הבעל (משנה קידושין א, א). במקרים מסוימים הגבר איננו מעוניין למסור גט לאשתו, ומכאן הופכת האישה למסורבת גט. במקרים אחרים הבעל נעלם ואי אפשר לקבל מידי גט. במקרים אלה יש צורך במערכת של עדויות על מותו,¹⁰ כדי להתיר את אשתו מעגינותה.¹¹ בפתרון אתגר קשה ומורכב זה, הנתפס כ"דיני נפשות",¹² עסקו הפוסקים בכל הדורות. המקרים המפורסמים בימינו הם היתר העגונות של חללי מלחמת השחרור, עגונות הצוללת "דקר" ועוד.¹³ לעתים, בעתות משבר, התעורר צורך בהתגייסות רבנית כוללת לתקנתן של עגונות אלה, ולכן הציע הרב אברהם יצחק הכהן קוק לייסד אגודה מיוחדת לתקנת עגונות מלחמת העולם הראשונה.¹⁴ כדי לסייע בפתרון בעיות חמורות אלה, הקלו חכמים על קבלת

מקשה עליו את ההבנה מדוע אין העיתונות חוקרת ומגלה את האמת כולה על התנועה הרפורמית. מכאן עולה כי גם לגישתו של הרב ולדנברג, עיקר עניינה של העיתונות היא האובייקטיביות ואמירת האמת לאמתה.

כיום מקובלת הגישה שלפיה "העובדות אינן מדברות בעד עצמן", ושמאחורי ה'עובדות' יש אנשים ולכן גם נקודות מבט.³¹ לדעת יצחק רועה, העיתונאי עוסק ב"רטוריקה של אובייקטיביות", אך בפועל הוא עושה שימוש מגמתי בעובדות ובדרכי הסיפור השונות כדי לספר לקוראיו סיפור שימשוך את תשומת לבם.³² כיום ממד הפרשנות והפרשנים תופס מקום נכבד ומרכזי בעיתונות.³³

בשו"ת **עזרת כהן** (סי' כב), דן הרב א"י קוק בתקנת עגונה, שבעלה הוצא להורג על ידי הממשלה הסובייטית. למוות זה יש עדויות שונות וכן כתבה שהתפרסמה בעניין זה באחד העיתונים המקומיים. בתשובה ארוכה שנשלחה מירושלים לרוסיה הסובייטית בשנת 1923, דן הרב גם בשאלת מעמדה של ידיעה עיתונאית זו לענין עגינות אישה:

ויש לצרף לזה ההודעה בעתונים, דלא מסתבר כלל שתהי' כאן כוונת היתר, דהמתכוין להתיר יגיד בפני יהודים דוקא, והכל יודעים שכותבי העתונים לחדשות בעלמא הם מתכוונים [...] וענין העתונים באמת י"ל דהוי יותר מסלפ"ת [מסיח לפי תומן] משארי ענינים של העדה, דיודע שעיקר כוונתם הוא רק להודיע חדשות, לא להתיר וגם לא להעיד [...] בעתונים יש הטעם למעליותא שאינם מכוונים כלל אפילו להעיד [שם, סי' כב].

בשאלות של עגינות האישה מתמודדים הפוסקים עם הקושי של ייחוס אמינות לסוגים שונים של עדויות על מותו של הבעל. בעיני הרב קוק סיוע נוסף להתרת האישה מעגינותה הוא הפרסום על מות הבעל בעיתון. מטרת העיתון, לדעת הרב, היא "להודיע חדשות", ולא למסור עדות בנושא כלשהו. לידיעה המתפרסמת בעיתון יש דין של אדם המסיח לפי תומו, שאין לו כל נגיעה אישית בדבריו,³⁴ ולכן יש לתת לידיעה זו עדיפות על מקור שכוונתו "להעיד" על מעשה מסוים.

שיטה זו, הרואה בידיעה העיתונאית סוג של אדם המסיח לפי תומו, מובאת גם בשו"ת **פרשת מרדכי** (אבן העזר, סי' כו) לרב מרדכי בנט (1753-1829), מהחשובים שברבני צ'כיה. ההסבר לכך היא העובדה כי "ודאי הכותב צייטונג והמדפיסו אינו עושה כלל מדעתו [...] רק מפני שכן הפקודה ממקום הגבוה שכל מי שימות שם בבית החולים יבא בכתב הציטונג". לדעת הרב בנט יש להבין מהו הרקע לפרסומה של כל ידיעה עיתונאית, ועל ידי כך לקבוע את אמינותה לענין התרת עגונות. במקרה שידיעה זו פורסמה בשל חוק המורה על כך בחוקי המדינה, הרי שלדיעה זו ניתן תוקף רב, בשל העובדה שאין לעיתון שיקול דעת כלשהו בפרסום ידיעה זו או בדחייתה.

בשאלה אחרת דן הרב יעקב עדס (1898-1963) מירושלים, בחייל יהודי מהעיר בנגזי שבלוב, שהצטרף לצבא האנגלי והיו עדויות שונות על מותו. אחת מהן הייתה ידיעה עיתונאית, שהתפרסמה בעיתון בשפה העברית (ששמו לא נזכר): "ראינו בעיתון שפת עבר היוצא בחודש מאי כתוב, אלו שמות שמשערת הממשלה שמתו בטביעה ובכללם ר' מימון [...] ומבואר שאותו זמן המלחמה עודנה בתוקפה" (שו"ת **חדות יעקב**, חלק אה"ע, סי' ג).

הבעיה שמעוררת ידיעה עיתונאית זו היא העובדה שהיא איננה

מסיפורי מלחמות וכיוצא בהם שקורין בל"א [בלשון אשכנז] נייא צייטונג". הרקע לדיון זה הוא הקונפליקט שבין האיסור על קריאת סיפורי מלחמות בשבת, המובא ב**שולחן ערוך** (אורח חיים, סי' שז, סעי' טו) לבין הנהוג הרווח גם בקרב יהודים שומרי תורה ומצוות, לקרוא עיתונים בשבתות. כך מוסבר מנהג זה:

וע"ד [ועל דבר] קריאת הנייא צייטונג בשבת אפשר לומר שסוברין דהא דפסק דאסור לקרות בספרי מלחמות היינו מלחמות הקודמין הישנים שאין בהם צורך לקרות בהם עכשיו אבל בתוך כתב התחדשות שנדפסו מקראות של זמני' הללו שיש בהם כמה צורכי בני אדם לידע באיזה מדינה שהוא מלחמה או שאר מקראו' רעות ח"ו ואולי אפשר להציל איזה דבר ע"י איזה פעולה וכיוצא בזה נ"ל דליכא בזה אסור קריאה משום שטרי הדיוטות.³⁵

לדעת הרב רישר, פסק ההלכה של השולחן ערוך עסק בקריאת ספרי ההיסטוריה של מלחמות העבר, ולכן אין בידיעתן צורך מעשי לימינו אלה. העיתון, לעומת זאת, מדווח באופן אובייקטיבי על המציאות העכשווית,³⁶ ולכן ייתכן שאפשר "ללמוד אותו",³⁵ ולהיעזר בו לצרכים אישיים שונים. בכך הכשיר הרב רישר את הנהוג בימיו של קריאת עיתונים בשבת. העיתונות המודרנית כיום מתאפיינת בתיאור המציאות כפי שהיא, ולא בתיאור המציאות הרצויה,³⁶ ולכן זוכה היא לקיתונות של רותחין מצד החברה החרדית.³⁷ אך ניסיון זה לתאר את המציאות כפי שהיא תורם תרומה משמעותית לתקנתן של נשים עגונות, כפי שנראה בהמשך.

בתחילת החלק החמישי של שו"ת **ציץ אליעזר**, מובא קונטרס שכתב הרב אליעזר יהודה ולדנברג (1915-2006), מגדולי הפוסקים בירושלים, העוסק בתנועה הרפורמית. בניגוד לאופיו ההלכתי של ספר שו"ת זה, רובו הגדול של קונטרס זה הנו מחשבותי, ופורש יריעה רחבה של דעות היהדות הרבנית כנגד זו הרפורמית. הסיבה המרכזית שהובילה את הרב לכתוב קונטרס מיוחד זה היא העובדה כי בעתונות החילונית הובעה התמרמרות על אשר טופלים אנו על התנועה הרפורמית אשמת התבוללות טמיעה והמרה, ובתמימות מעושה מביעים מעל דפי עתוניהם הדעה ההפכית כאילו כביכול הופיע הריפורם על שמי היהדות כמלאך מושיע שאיפשר ליהודים שישארו ברובם נאמנים ליהדות (שו"ת **ציץ אליעזר**, ח"ה, פתיחה פרק ד).

לדעתו, לעיתונות המודרנית יש תפקיד מרכזי בהכשרת הלבבות לקראת ראייתו של הזרם הרפורמי, כזרם לגיטימי בעם ישראל.³⁸ זאת מתוך התפקיד המרכזי שממלאת העיתונות בארגון הדימויים והשיח שבאמצעותו חשים בני האדם את העולם שבו הם חיים, כדעתם של חוקרי התקשורת גולדין ומורדוק.³⁹ לדעתו, העיתונים במדינת ישראל נוקטים מדיניות אוהדת כלפי התנועה הרפורמית, ולכן כתב הוא קונטרס זה, כדי להבהיר מהי עמדתה ה"אמיתית" של היהדות, ולהתמודד עם "תעמולה זולה ועורת" זו, כלשונו. בהמשך דבריו מצויה התייחסות מעניינת למעמדם של העיתונאים: "יש להתפלא איפא הפלא ופלא על אפשרות מדה גדושה כזאת של זיפנות העזה והכחשה לאמת ע"י אנשי מדע הגונים המוכיחים תמיד בשער לסטים משבילי היושר באיזה מדה שהיא ובאיזה מקצוע בחיים שהוא" (שם).

ראשית, הרב ולדנברג מכתיר את העיתונאים בתואר "אנשי מדע הגונים".³⁰ הוא רואה את עיקר תפקידם בעמידה עיקשת כנגד כל דבר שקר ושחיתות, ובאמירת דברי אמת בכל תנאי ובכל מצב. תיאור זה

טביעה בספינה, נפילה מגובה רב וכדומה. הדיון המשפטי מתבסס על ההנחה כי אדם לא מעוניין שאשתו תינשא לאחר מתוך מחשבה מוטעית שהוא מת,³⁸ ולכן ירצה להודיע על מצבו בכל דרך.³⁹

במקרים מורכבים אלה מחפש הרב הפוסק עובדות שיוכיחו כי אדם זה איננו בין החיים, כדי להתיר את האישה מעגינותה. השינוי שחל בדרכי התחבורה גורם לכך שאדם יכול להגיע למקומות רבים ורחוקים שלא היו בהישג ידו בעבר. במקביל לכך, אמצעי התקשורת מחברים כיום מקומות רחוקים, וכדברי הדרשן הירושלמי הרב ש' שבדרון, "אין כפר, אין עיר, לא כלום בכלל. יש טלויזיה – גמרנו. אבל אז היה בן כפר והיה בן כרך".⁴⁰ לכן בטוח זמן קצר יכול האדם לשלוח מסרים למשפחתו הרחוקה. דיווח החדשות מתמקד בעיקר באירועים,⁴¹ כגון מקרי פשע, מוות וכדומה, ולכן הסיכוי שידיעה על מותו של אדם תופיע בעיתון גדל. גזעון קוצן מציין כי העיתון המגיד זכה לפופולריות רבה עקב המדור "מודעות העגונות", שבו ביקשו נשים פרטים על בעליהן שגורלם לא נודע.⁴²

נוסף על כך, תפוצתה הרחבה של התקשורת גורמת לכך שאירועים רחוקים ובלתי ידועים הופכים לקיימים ולנוכחים בשח ההלכתי, הכללי והמקומי. במקרה זה הפוסקים נדרשים להתייחס לאירוע זה מבחינה הלכתית, גם כשהאירוע איננו שייך כלל לקהילתם. דוגמה לשינוי זה בתחום תקנת עגונות אפשר לראות בדברי הרב חיים דוד אזולאי (החיד"א, 1724-1806), המתאר מעשה שבו אדם לא יהודי, שהיה בעל חובות רבים, התחזה למת. בעקבות כך התבטלו חובותיו ואשתו נישאה לאדם אחר. כעבור שנים מספר חזר אותו אדם למקום מגוריו, ודרש מאשתו לשוב אליו. לאחר תיאור זה, דן החיד"א בדינה של אישה זו ובמעמד של ילדיה מהבעל השני על פי עקרונות המשפט העברי (שו"ת חיים שאל, ח"א, סי' עד).

הפוסק הראשון שהשתמש בשינוי במעמד של כלי התקשורת כסברא בתקנת עגונות היה רבי משה סופר (החת"ם סופר, 1762-1839):

ובתשו"ת אחרת כבר כתבתי שלפע"ד [שלפי עניות דעתי] נשתנה הענין בדורותינו עכשיו מבדורות הקדמונים ובפרט במדינתנו דקביעי דואר ושיירות מצויות מאד ואפי' יהי' אדם בסוף גבעות עולם יכול להודיע לביתו ע"י דואר ובפרט האי גברא דלא ה"ל [הוי ליה] קטטה עם אביו ואחיו ואשת נעוריו וראה עצמו נופל למים וידוע שיהיו בני ביתו ועירו מצטערים ודואגים הרבה א"כ אלו יצא ברחוק מקום ואפי' אירע לו דבר שמחמת כיסופא ערק לעלמא הי' מודיע לביתו ע"י דואר דקביעי בכל דוכתא וע"כ אם ממתנים עד שיעור שנסתכח שמו ואבד זכרו שכ' רמב"ם ולא בא ממנו שום ידיעה קרוב לודאי לא יצא ונמלט [שו"ת חת"ם סופר, ח"ג (אה"ע, סי' סה)].

לדעת החת"ם סופר הפיכתו של העולם לכפר גלובלי, שמצויים בו שירותי תקשורת רבים, מאפשר לאדם הנמצא במקום מרוחק להודיע על מצבו לקרוביו. אי הגעתן של ידיעות אלה מצדו, בחלוף תקופת זמן מסוימת, עשויה ללמד כי חל שינוי לרעה במצבו וכי חזקת החיים שלו התערערה.⁴³ תוקפה של סברא זו הלך והתעצם עם התפתחותם של העיתונים, וכך כותב הרב משה פיינשטיין (1895-1986), מגדולי התורה בארצות הברית, שהיה מודע להתפתחותו המהירה של תחום זה:

וגם יש עתונים לאין מספר הכותבים כל הידיעות וכל אחד יודע אשר יכולים לכתוב להם להודיע על ידם ונתגדל אפשרויות הידיעות ובמהירות

חד משמעית. בעוד הידיעה שבה עסק הרב קוק הייתה חד משמעית ונותר להעריך רק את משקלה ההלכתי, הרי שכאן גם שמו של הנפטר איננו ברור וגם סיבת המוות איננה ברורה. בדבריו כאן דן הרב עדס בשאלת פרשנותה של ידיעה זו וטען כי

יותר נוטה הסברא לומר שבדיעה זו ישנה עובדה ברורה וישנו ספק. הידיעה הברורה היא שאדם זה מת בטביעה, ואילו הספק ("משערת הממשלה") הוא בשאלה מתי קרה אירוע זה. לכן אפשר לצרף עדות עיתונאית זו למסכת השיקולים המעידה על מותו של איש זה ולהתיר את אשתו מעגינותה.³⁵

העיתון המודרני ממלא תפקיד נוסף, והוא הודעות על נפטרים ועל מועדי הלוויות. רוב העיתונים מקדישים לכך עמודים מספר, שבהם מפרסמות משפחות הנפטרים פרטים הקשורים לסדרי הקבורה והאבל על מות יקיריהם. במקרים שבהם יש עניין לציבור מתייחס העיתון לכך בעמודי החדשות. הבעיה ההלכתית בהקשר זה היא הקונפליקט שבין ההלכה כי אין להודיע לאדם על מות קרוביו, שכן יש בכך סוג של הוצאת לשון הרע ודיבה (שולחן ערוך, יו"ד, סי' תב, סעי' ב), ובין הפיכתו של העיתון לכלי מרכזי בהפצת ידע גם בתחום זה.³⁶

דיון זה התעורר לגבי השבועון היהודי איזראליט, כאשר אחד הקוראים שלח מכתב למו"ל והתלונן על כך. המו"ל, ד"ר מאיר לעהמאן, התנצל וטען כי נוסח ההודעה בעיתונו דומה להספד ("פלוני ופלוני במצדיקי עמינו שבקו חיים לכל חי"), ובנוסף כזה אין משום הוצאת דיבה. רבי עזריאל הילדסהיימר (1820-1899), רבה של קהילת "עדת ישראל" וראש בית המדרש לרבנים בברלין, דן בהיבטים ההלכתיים השונים של פרסום ידיעה זו והסיק כי "נראה דאין שום מוציא דבה בכתב, דמוציא דבה הוא רק באמירה אבל לא בכתב שהרי הוא לא אמר רק ממילא נשמע, דלשון דבה הוא אמירה משורש דבב" (שו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר, ח"א, יורה דעה, סי' רסג). מניחות לשוני של המילה "דיבה" הסיק הרב הילדסהיימר כי הוצאת דיבה היא פעולה הקשורה באופן בלעדי לאמירה בפה, ולכן הוציא את פרסום הידיעות על פטירתם של אנשים מן האיסור על אמירת דבר פטירתו של אדם למי שלא ידוע לו על כך. בכך מצא הרב הילדסהיימר הצדקה למצב הקיים, והדבר מלמד על כוחו של העיתון בקרב הקהילה היהודית בגרמניה בשנים אלה. כיסוי תחום זה בעיתונות מאפשר לדעת גם על מותו של אדם פרטי, גם כשהמרחק הגאוגרפי רב. במקרים מסוימים ניתן אף להתיר אשת איש מעגינותה על סמך מידע כזה.

הכפר הגלובלי והשלכותיו ההלכתיות

הפיכתו של העולם לכפר גלובלי יוצרת "אומדנא וראיה חזקה" בהיבט נוסף של תקנת עגונות.³⁷ יש מקרים שבהם נוסע הבעל למקום מסוים, הקשר עמו ניתק ולא ניתן לדעת מה עלה בגורלו. בעיה זו מחמירה כאשר סיבת המוות איננה מובהקת כגון הוצאה להורג,

הזמן אין מספר פעמים נגד זמן תה"ד [הרב ישראל איסרלן, שו"ת תרומת הדשן] ואף נגד זמן החת"ס [החת"ס סופר] שחדשו שאף כל אדם בזמנם הוא כצורבא מרבנן וגברא רבא בזמן הגמ' ועוד עדיף עיי"ש. וא"כ כ"ש [ואם כן] בזמננו שהוא עדיף [שו"ת אגרות משה, אה"ע, א, ס' מא].

בדבריו הדגיש הרב פיינשטיין את השינוי שחל במעמדו של האדם הפרטי, בשל השינוי במעמד של אמצעי התקשורת. אם בעבר ידעו בני האדם רק על מותו או מחלתו של אדם מיוחד, כגון "גברא רבא" או "צורבא מרבנן", כלומר תלמיד חכם חשוב, הרי שכיום, בעקבות יכולתו של כל אדם להודיע לקרוביו על מצבו, הופך הוא בכך לאדם חשוב, שמעמדו שונה לעניין התרת אשתו מעגינותה.

והרה"ג שמ"ח [שלום משה חי] גאגין בשו"ת ישמח לב [חאה"ע, ס' ה, דף יא, ע"ג] הביא דברי הגאון מהר"ם אשכנזי, והרבנים מהר"י אביגדור ומהר"י אלפנדארי, הנ"ל, שהסכימו שעיקר הסברא בהתחדשות כלי התקשורת בזמנינו היא סברא נכונה וישרה, אלא שהרבנים לא סמכו עליה להלכה, כי ע"י כך נעקרים דברי חכמים שאסרו במשאל"ס [במים שאין להם סוף], וכתב ע"ז [...] דמי לא משכחת לה שניצול ויצא מן הימים לאיים רחוקים ומדברות רבים אשר אין שם כלי תקשורת כלל, ואולי נשבה בין אהלי ישמעאלים ופראי מדבר [שו"ת יביע אומר, אה"ע, ז, ס' טז].

בתשובה זו, הרב עובדיה יוסף מקדיש דיון מקיף בשיטתו זו של החתם סופר ובחזיונה לאור התרחבותם של כלי התקשורת. החשש בקבלת סברה מחודשת זו הוא שמא יימצא האדם במקום נידח שעמו אין קשרי תקשורת סדירים, ולכן אין ביכולתו להודיע לקרוביו על מצבו. אך בהמשך דבריו דוחה הרב יוסף סברא זו, וטוען כי

ולפע"ד י"ל [ולפי עניות דעתי יש לומר] שכיון שעצם גזרת חז"ל במשאל"ס משום מיעוט ניצולים דלא שכח, בזמנינו שנוסף רוב של כלי התקשורת כנ"ל, החששא דשמא נמצא בין שוכני אהלים ופראי מדבר, היא בגדר מיעוטא דמיעוטא, והבו דלא להוסיף על תקנת חז"ל [...] מ"מ [מכל מקום] אומדנא חזקה היא לקולא, וכמ"ש מהרא"י בפסקיו. וכ"כ בשו"ת שערי דעה ח"א (ס' פז), שבעתים אלה שנתפשטו כלי התקשורת חוטי הטלגרף ומסלות הברזל ברוב העולם, סברא נכונה ותזקה אלימתא היא שאילו היה חי היה מודיע על מקום המצאו בחיים. והיינו שיש חזקה כשרות לכל איש מישראל שלא ירצה בשום אופן שתנשא אשתו לאחר, כשתהיה סבורה שמת, אלא שצריך לעשות כל טעדיק [תחבולות] בבירור הדבר עד כמה שאפשר [שם].

בראשית דבריו דן הרב יוסף בגזירת חכמים על "מים שאין להם סוף". על פי גזירה זו אין להתיר את אשתו של מי שטבע בים שגבולותיו אינם ברורים. הסיבה לכך היא שישנם אנשים שניצולים גם במצב כזה מטביעה וממוות. ההבנה היא שרק מעטים ניצלים במצב כזה, ולכן הם מוגדרים "מיעוטא". הרב יוסף מגדיר את המציאות שיכול אדם להגיע למקומם של שוכני אוהלים ופראי מדבר שאין בינם ובין שאר העולם קשרי תקשורת סדירים כ"מיעוטא דמיעוטא". כלומר, לשיטתו מדובר במצב שכמעט ואיננו אפשרי. מציאותם של אנשים חיים באוהלים וכדומה ידועה ומוכרת אף בימינו אלה. אך הרב יוסף בדבריו אלה מרחיב את סברתו של החת"ס סופר וטוען כי המהפך שעבר העולם בתחום כלי התקשורת שינה אף את מעמדו של יושבי אוהלים אלה. אין כיום כמעט מציאות של חברה שאיננה קשורה במידה מסוימת לרשת התקשורת התקינה העולמית,⁴⁴ ולכן

ניתן לסמוך על סברה זו בהתרת אישה מעגינותה.⁴⁵ העיתונות וכלי תקשורת נוספים עשויים לסייע בפתרון בעיות של עגינות מחמת זיקת ייבום. במקרים מסוימים, עם פטירת הבעל נזקקת האישה לחליצה מצד אחיו של הבעל כדי שתוכל להינשא מחדש. אך לעתים קשרי המשפחה עם אח זה ניתקו זה שנים רבות ואין כל ידיעה על מצבו. במקרה זה עולה השאלה אם להעמיד את האח בחזקת חיים ולהשאיר את האישה בעגינותה עד שיוכח אחרת, או שמא לטעון כי חזקת החיים שלו התערערה ולהתיר את האישה להינשא לאחרים. לעתים אף הפיץ אבי הבעל המת שמועה על אח נוסף לבעל, כסוג של נקמה בכלתו.⁴⁶

שאלה עקרונית זו (שהתערורה ביתר שאת לאחר השואה במלחמת העולם השנייה),⁴⁷ הפנה הרב שלמה דוד כהנא, אל הרב אליעזר יהודה ולדנברג. לאחר הדיון בצדדיה השונים של הבעיה סיכם הרב ולדנברג את הדיון בקביעה כי

מכל הנ"ל נלענ"ד [נראה לעניות דעתי] ששפיר יש מקום לצרף לעוד ספק גם הך ספיקא דשמא כבר מת בנעלם מקום האח איה זה שנים רבות, אחרי הבירור היותר אפשרי בפרסומים בעתונות העולמית וכדומה, ובפרט בזמננו (כפי שכבר נזכר זה בפוסקים בענין עגונות) שיש קשרי דאר וטלגרף סדירים, שאי האפשרות בכל זאת להודע בשו"א [בשום אופן] אם הוא חי הוי הוכחה יותר ברורה להטלת ספק בחיותו של אח זה. ואיתרע חזקת חיים שלו [שו"ת ציץ אליעזר, ח"ג, ס' כו].

לדעת הרב ולדנברג מצב העיתונות כיום מאפשר בדיקות שונות של מצבו של אדם פרטי. בדיקות אלה יכולות להיעשות על ידי קריאת מודעות אבל בעיתון וכן על ידי פרסום מודעות חיפוש. אדם שלא יימצא בבדיקות אלה, יש להטיל ספק בעובדה שהוא עדיין בחיים ולשחרר את אשת אחיו המת מהצורך בחליצה.

במקרים שהוזכרו, שיטתו של החת"ס סופר מחזקת את הערעור על חזקת החיים של אדם זה. במקרים שבהם לא נוצר ערעור זה, שיטה זו מחזקת את חזקת החיים שלו. בשולחן ערוך (או"ח, ס' רכה, סעי' א) נפסק כי מי שלא ראה את חברו יותר משלושים יום צריך לברך עליו את ברכת "שהחינו". הרב ע' יוסף ניסה להסביר מדוע הלכה זו לא נוהגת בימינו:

והסביר בשו"ת תעלומות לב ח"ג [בקונטרס הליקוטים ס' כה], שהטעם, שהואיל וכיום כלי התקשורת משוכללים מאד, ומסתמא יודע היטב ששלום לחבירו אפילו לא ראה פניו, לכן אין צריך לברך, וכמ"ש [וכמו שאמר] מרן החיד"א בברכי יוסף (ס' רכה, אות ג), בשם מר זקנו הגאון רבי אברהם אזולאי בעל חסד לאברהם, שאם עומד עם חבירו בקשרי מכתבים ויודע ששלום לו, אינו צריך לברך שהחינו כשרואה [שו"ת יחיה דעת, ח"ב, ס' כה].

במקרה זה עצם העובדה כי כלי התקשורת לא דיווחו על אירוע מוות היא הבסיס להערכה שהאדם בחיים, ולכן אין לברך עליו לאחר שלושים יום את ברכת "שהחינו". גם במקרה זה תפוצתה הרחבה של העיתונות מנכיחה את מציאותו של כל אדם במקומות רבים בעולם, ולכן גם חברו הרחוק ממנו מרחק גאוגרפי רב נחשב כמצוי לידו. בדומה לכך פוסק הרב יוסף גם לעניין ברכת "מחיה המתים", שיש לברך כל אדם חשוב שלא ראה אותו י"ב חודשים (קיצור שולחן ערוך, ס' נט, סעי' כ):

לכן בהיות וכיום נתחדשו כלי תקשורת משוכללים, טלפונים ומברקים אשר בכל הארץ יצא קום ובקצה תבל מליהם, מלבד בי דואר קבוע

- בכר עיר ובכל מדינה, וגם תיירים הנוסעים במטוסים לכל מקום ומקום, ואפשר לדעת דרכם על חבירו השלום לו, ולא יבצר שבתוך שנה שמע מטוב שלום, לכן לא נהגו לברך ברכה זו [שו"ת יחווה דעת, ח"ד, סי' יז].
- 8 ש"י מלר, **עובדות והנהגות לבית בריסק** ד, ירושלים תש"ס, עמ' קנה (להלן: מלר, בריסק).
- 9 סוגיה נוספת שבה משמשת העיתונות כקריטריון הלכתי היא כתיבת שמות המקומות שמהם באו הגבר והאישה. לפי עקרונות המשפט העברי, טעות בשם מקומות אלה פוסלת את הגט (שולחן ערוך, אבן העזר, סי' קכח סעי' ב). העיקרון העומד בבסיס הלכה זו הוא הרצון לוודאות מלאה באשר לכל התנאים שבהם נכתב ונמסר גט זה. נוסף על כך עיקרון זה יוצר אחידות בין הגיטין השונים, ולכן שינוי שם המקום בגט עשוי להגיע לידי 'לעז על הראשונים', כלומר חשש לאמירה כי הרבנים מהדורות הקודמים לא היו בקיאים בשמות המקומות, ולכן כתבו אותם שלא כראוי. עיקרון זה מתנגש עם שינויים מדיניים, גאוגרפיים, לשוניים ועוד, החלים מפעם לפעם בשמות המקומות. בתשובה אחת דן הרב 'ווינברג (1885-1966), בשאלת שינוי שמה של העיר היידינגספלד שבצ'כיה: "וגם יש לחוש, שלפעמים ישלחו גיטין מעיר זו לערים וגם לארצות אחרות, ושם בודאי יקראו את העיר כקריאה הרשמית, שכן דרך בני אדם [בני אדם] בימינו לקרוא את הערים ע"פ רשימתן בספרים הרשמיים וגם בעתונים, שכן דרכם לרשום את הקריאה הרשמית [...] ולכן מוטב להקדים ולהנהיג כתיבת הקריאה החדשה בלשון דמתקריא. ואין לחוש משום הוצאת לעז" (שו"ת שרידי אש, ח"א, סי' קא, עמ' שח).
- לדעת הרב ווינברג, לעובדה כי שמה של העיר השתנה בספרים הרשמיים שמציאה המדינה יש משקל הלכתי. בדומה לכך גם לעובדה ששם זה מופיע מכאן ואילך בכל העיתונים, יש לתת משקל הלכתי. לכן, במקרה זה אפשר לאמץ את השם החדש באופן מסוים, ואין בכך משום "הוצאת לעז" על חוסר ידיעתם של פוסקים קודמים. נוסף על כך, מכיוון שהדבר נודע לכול על ידי עיתונים וכלי תקשורת אחרים, הרי ששינוי השם מתפשט בהיקף נרחב, כך שלא ניתן להמשיך ולשמר את שם העיר הישן.
- 10 לדיון במהימנות שטרות שבערכאות, כגון הודעות פטירה ואחרים לעניין התרת עגונה, ראו י"ז כהנא, **ספר העגונות**, ירושלים תשי"ד, עמ' שפז-שצה (להלן: כהנא, עגונות); ש' שילה, **דינא דמלכותא דינא**, ירושלים תשל"ח, עמ' 402-400.
- 11 ראו למשל א"נ רות, **להשתלשלות בעית העגונה**, בתוך: א' שייבר (עורך), **ספר זכרון לכבוד פרופ' יצחק יהודה גולדציהר** ב, בודפשט תשי"ח, עמ' 59-82; מ' פרישטיק, "תקנת העגונות בשיפוט הרבני: תמונת מצב", **תקדים**, ב (תשמ"ט), עמ' 113-130.
- 12 כהנא, **עגונות**, עמ' 19-20.
- 13 ראו הרב ש' גורן, **משיב מלחמה** ג, ירושלים תשנ"ו, עמ' 20-210 (להלן: גורן, **משיב**).
- 14 הרא"ה קוק, **איגרות הרא"ה** (בעריכת רצ"י קוק), ירושלים תשנ"ב, ג, עמ' עו.
- 15 ראו, למשל, י' סיני, "חקירת עדי עגונה – להתוותן של תפיסות משפטיות", **שנתון המשפט העברי**, כב (תשס"א-תשס"ד), עמ' 329-368.
- 16 כהנא, **עגונות**, עמ' 30-32. עם זאת ראוי לציין כי ידועות תקופות שבהן חלה החמרה בתקנת העגונות, כדוגמת המאה השלוש-עשרה באשכנז. ראו י' דינר, **חכמי אשכנז בשלהי ימי הביניים: דרכיהם וכתביהם בהלכה**, ירושלים תשמ"ד, עמ' 101.
- 17 א' שניא, "הלכה ושיקול הדעת, אחריות וציונות דתית", בתוך: ז' ספראי וא' שגיא (עורכים), **בין סמכות לאוטונומיה במסורת ישראל**, תל-אביב 1997, עמ' 198.
- 18 הובא אצל א' סופר, **אין לפלפל! עיתון "הצפירה" והמודרניזציה של השיח החברתי הפוליטי**, ירושלים תשס"ז, עמ' 1 (להלן: סופר, **הצפירה**).
- 19 אם כי חשוב לציין כי נוסף על היבטים של צנזורה חיצונית, מפעילים עורכי העיתונים במקרים מסוימים גם צנזורה פנימית מתוך שיקולים שונים, וראו מ' הופנונג, **חופש הביטוי, ישראל – ביטחון המדינה מול שלטון החוק**:

- בכר עיר ובכל מדינה, וגם תיירים הנוסעים במטוסים לכל מקום ומקום, ואפשר לדעת דרכם על חבירו השלום לו, ולא יבצר שבתוך שנה שמע מטוב שלום, לכן לא נהגו לברך ברכה זו [שו"ת יחווה דעת, ח"ד, סי' יז].
- סיכום**
- במאמר זה סקרנו את מעמדן של הידיעה העיתונאית ושל העיתון בתחום תקנת העגונות במשפט העברי. התגברות כוחה של העיתונות המודרנית וכיסוי אירועים מרחבי העולם על ידה נותנת כלי נוסף לתקנתן של נשים עגונות. יש לנתח ידיעות עיתונאיות בדקדוק רב כדי להבחין בין גרעין האמת לבין התוספות הסיפוריות השונות. אך כפי שהדגיש הרב א"י קוק (שו"ת **עזרת כהן**, סי' כב), לעיתונות אין רצון להתיר או לאסור אישה זו, ולכן הידיעה העיתונאית מקבלת מעמד של אדם המסיח לפי תומו, הנוחשת לעדות בעלת אמינות גבוהה במשפט העברי.
- נוסף על כך, התרחבותם של כלי התקשורת צמצמה למינימום את מספרם של המקומות המבודדים בעולם. יכולתו של אדם להודיע על מצבו כמעט מכל מקום שהוא יצרה אומדנה וסברה כי חוסר הודעה מצדו על מצבו יכול ללמד, נוסף על עוד עדויות, על ערעור חזקת החיים שלו ולהתיר את אשתו מעגונותה. מוסד התקשורת מקבל, לדעת הרב הרצוג, מעמד דומה לזה של שלטונות המדינות, ובתחום תקנת העגונות "הממשלות עוזרות והעגונות עוזרות" (שו"ת **היכל יצחק**, אה"ע, ב, סי' י).

הערות

1. ח' מרמרי, "בין עיתונות לרפואת שיניים", **ספר השנה של העיתונאים**, 50 (1995), עמ' 45. לשניות הקיימת ביחסם של העיתונאים לחברה שבה הם חיים ראו ד' כספי וי' לימור, "תקשורת המונים בתקופת מעבר", בתוך: ד' כספי וי' לימור (עורכים), **אמצעי תקשורת המונים בישראל**, תל-אביב תשנ"ח, עמ' 14 (להלן: כספי ולימור [עורכים], **אמצעי תקשורת**).
2. ג' קוץ, **מעריכים ומכתבי עתים: עיונים בתולדות העיתונות העברית והיהודית**, תל-אביב תשנ"ט, עמ' 73 (להלן: קוץ, **מעריכים**).
3. וראו למשל את דבריו של הרב יצחק יעקב וייס (1902-1989) בעל שו"ת **מנחת יצחק** (ח"ג סי' עט) כי העיתונים "מלאים דברי כפירה ותאוה המרעילים את הנשמה". נוסף על כך ראו גם דברי שו"ת **משנה הלכות** ח"ב (סי' מ), לאדמו"ר מצאנז, הרב י' הלברשטאם (1905-1994): "וכבר ראיתי בספר דרך פקודין... כשיש בבית איזה ספר מספרי המינים אסור לספר בד"ת נגדו כי הוא ע"ז [עבודה זרה] ממש וע"ז הוא כמו צואה. צא תאמר לו והביאו בפסקי תשובה וכתב דמסתברא הוא ע"ש, וממילא פשוט דספר לאו דוקא אלא עתון בכלל דכל דבר שהוא מינות יש לו דין ע"ז וע"ז לא ידבק בידך מאומה כתוב אפילו משהו מע"ז, לכן יש להזהר מזה מאד".
4. עצמאות זו קשורה גם להיבטים כלכליים בעבודת העיתון, אך בהם לא נעסק במסגרת מאמר זה.
5. גם בציבור הרחב קיימת עיונות כלפי אמצעי התקשורת וראו ג' ברזילי, "מדינה, חברה וביטחון לאומי: תקשורת המונים ומלחמות", בתוך: מ' ליסק וב' קנייזו (עורכים), **ישראל לקראת שנת 2000: חברה, פוליטיקה ותרבות**, ירושלים 1996, עמ' 193-194.
6. ראו למשל את החרם שהטילו רבני הספרדים בירושלים על אליעזר בן יהודה ועיתוננו. ש' הלוי, **פרשיות בראשית תולדות הישוב**, ירושלים 1989, עמ' 41-38.
7. ראו למשל מ' בלונדהיים וק' קפלן, "רשעות השידור": תקשורת וקלטות

- 34 **סיקור כסיפור**, עמ' 61-66. וראו למשל רמב"ם, **הלכות גירושין** (יג, יב): "וישראל ששמע מגוי המשיח לפי תומו מעיד ששמע ממנו ותנשא על פיו. במה דברים אמורים שלא היתה שם אמתלא בשיחת הגוי שמא לא נתכוון אלא לדבר אחר, כגון שאמר לאחד עשה לי כך וכך שלא אהרוג אותך כדרך שהרגתי פלוני אין זה משיח לפי תומו שכונתו להטיל אימה על זה".
- 35 לדוגמה שבה מנתח הרב גורן את דבריו של קריין החדשות הרוסי, בהקשר לטביעת הצוללת דקר, ראו הרב גורן, **משיב**, עמ' 186-187. לדיון עקרוני במעמדו של הרדיו בענייני התרת עגונות ראו כהנא, **עגונות**, עמ' שצה, הע' 5.
- 36 מחברו הלא ידוע של **ספר כל בו** (סי' קיד), מצייין שהמנהג העתיק בעם ישראל היה לשפוך מים שאובים, בקרב שכניו של המת, וכך ידעו הסוכבים כי בשכונה זו נפטר אדם.
- 37 **פסקי דין רבניים**, י, עמ' סג. לתיאור תופעה זו בדרשה לציבור החרדי ראו למשל בלונדהיים וקפלן, "החרדית", עמ' 52 ואילך.
- 38 ראו שו"ת **יביע אומר**, ח"ז (אה"ע, סי' טז).
- 39 זאת, כמובן, בתנאי שהוא נמצא באזור שהוא "ידידותי וחפשי לתקשורת", כלשונו של הרב גורן, **משיב**, עמ' 230. אך ראו גם שם, עמ' 58, הדיון על חוסר יכולתם של נעדרים כבר עציון במלחמת השחרור להודיע על מצבם.
- 40 הובא אצל בלונדהיים וקפלן, "החרדית", עמ' 62.
- 41 ג' וולספלד, "מחאה ופינוי ימית: התנגדות פוליטית שנועדה למשוך תשומת לב", כספי ולימור (עורכים), **אמצעי תקשורת**, עמ' 675.
- 42 קרץ, **מעריכים**, עמ' 77-79. העיתון **הלבנון** פרסם מודעות אלו בחינם, כדי להתחרות עם המגיד.
- 43 לעניין זה קיימות אצל החת"ם סופר התייחסויות נוספות, וקיימים דיונים אצל חכמים מאוחרים יותר בניסיון להבין אם חל שינוי בעמדתו. ראו למשל הרב משולם ראטה, שו"ת **קול מבשר**, סי' פד, אות ו, הרב ע' יוסף, שו"ת **יביע אומר**, ח"ז, אה"ע, סי' טז.
- 44 ראו **פסקי דין רבניים**, י, עמ' סג.
- 45 נוסף על כך, לדעת הרב ולדנברג סברה זו משנה את מעמדה של שיטתו של רבי אליעזר מוורדין להתיר אישה מעגינותה במקרה שאבד כל זכר לבעלה (שו"ת **צידן אליעזר**, חי"ח, סי' עד). על שיטה זו חלקו פוסקים רבים, אך השינוי במעמדם של העיתונות ושל כלי התקשורת השונים גורם להתחזקותה. וכן דעתו של הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג (שו"ת **היכל יצחק**, אה"ע, ב, סי' ב).
- 46 כהנא, **עגונות**, עמ' 59.
- 47 שם, עמ' 7. על יחסם של עיתונים יהודיים לשואה ראו י' גורני, **קריאה באין אונים**, תל-אביב תשס"ט.
- 1948-1991, ירושלים 1991, עמ' 185-186; א' כהן, "עיתונאים מדווחים ממקום הפגיעה: מבט על תבניות דיווח מילוליות וחזותיות", בתוך: מ' נייגר ואחרים (עורכים), **סיקור כסיפור: מבטים על שיח התקשורת בישראל**, ירושלים תשס"ח (להלן: נייגר ואחרים [עורכים], **סיקור כסיפור**), עמ' 87.
- 20 י' לימור ור' מן, **עיתונאות: איסוף מידע, כתיבה ועריכה**, תל-אביב תשנ"ח, עמ' 51 (להלן: לימור ומן, **עיתונאות**).
- 21 העיתונאים דוחים את דברי חוקרי התקשורת בדבר שימוש ב"רטוריקה של עובדות" במקום בעובדות עצמן. ראו י' רועה וש' פלדמן, "הרטוריקה של מספרים בעמוד הראשון של העיתון: כיצד תרם השימוש במספרים (ובספרות) למלודרמה בעיתונות הפופולרית", בתוך: כספי ולימור (עורכים), **אמצעי תקשורת**, עמ' 440; וכן א' מאירס, **קרובים-רחוקים: על היחס שבין מחקר עיתונאות, מחקר השפעות התקשורת והפרקטיקה העיתונאית**, בתוך: נייגר ואחרים (עורכים), **סיקור כסיפור**, עמ' 223 (להלן: מאירס, **מחקר**).
- 22 וראו את דבריו של הגר"א הרצוג (שו"ת **היכל יצחק**, ב, סי' מז) המגדיר את עבודת העיתונאי כמשרה אחראית. לתיאור דעה הפוכה, הרואה את מקצוע העיתונאי כמקצוע "הנחות והבוזי ביותר שקיים", ראו למשל בלונדהיים וקפלן, "החרדית", עמ' 59.
- 23 להצגת דעה הפוכה האוסרת על קריאת עיתון בשבת ראו שו"ת **חלקת יעקב** (סי' קסב) לרב מ"י ברייש (1896-1977).
- 24 תפיסה זו של העיתונות כאובייקטיבית החלה מאמצע המאה התשע-עשרה עם עלייתה של עיתונות הפני, וראו מאירס, **מחקר**, עמ' 221. לדיון בממד האובייקטיביות בעיתונות העברית ראו קרץ, **מעריכים**, עמ' 39 ואילך.
- 25 ראו סופר, **הצפירה**, עמ' 39.
- 26 י' כהן, "חדשות דת ברדיו בישראל", **מים מדליו**, 15 (תשס"ד), עמ' 170.
- 27 הנ"ל, "יהדות ותקשורת: מפגש והתנגשות", **מים מדליו**, 13 (תשס"ב), עמ' 275.
- 28 לדעתו כבר המהר"ם שיק הצביע על היחס האוהד שלו זכתה היהדות הרפורמית מפי עורכי העיתונים השונים בהונגריה.
- 29 הובאו אצל לימור ומן, **עיתונאות**, עמ' 69.
- 30 והשוו סופר, **הצפירה**, עמ' 15.
- 31 מ' נייגר מ' בלונדהיים ות' ליבס, "הקדמה: התקשורת מספרת סיפורים, יצחק רועה קורא בהם", בתוך: נייגר ואחרים (עורכים), **סיקור כסיפור**, עמ' 11, והשווה את דברי הרב י"ז סולובייצ'יק לאחד ממקורביו: "בעיתון יש לידע דבר ראשון שמה שכתוב בו לא היה ולא נברא [...] ולאחר שיודעים הנחה ראשונה זו, מבין השורות יש להכיר ולהבין מה כן היה" (מלר, **בריסק**, א, עמ' רסא).
- 32 י' רועה, "העיתונות כמספרת סיפורים, הסיקור כסיפור", בתוך: כספי ולימור (עורכים), **אמצעי תקשורת**, עמ' 455-462.
- 33 א' וינריב, "פרשנות עיתונאית וכניעה ליצר", בתוך: נייגר ואחרים (עורכים),